

ЎРТА ОСИЁ МУТАФАККИРЛАРИНИНГ МАЪНАВИЙ-МАЪРИФИЙ ҚАРАШЛАРИ (ФАРОБИЙ, БЕРУНИЙ МИСОЛИДА)

Ҳабибуллаев М.О

Наманган давлат университети

Миллий зоя ва ҳуқуқ таълими кафедраси ўқитувчиси

Жўрабоева Н.Д

Наманган давлат университети,

Тарих йўналиши 2-босқич талабаси

Халқимиз, айниқса ёшларнинг маънавий дунёқарашини шакллантириш, таълим-тарбия ва ахлоқ нормаларини вужудга келтириш, шунингдек, комил инсонни тарбиялашда маънавият ва маърифат масалалари алоҳида аҳамиятга эга. Бу борада аждодларимизнинг бой моддий ва маънавий мерос ҳамда миллий қадриятларга асосланган кучли маънавияти биз яратаётган янги Ўзбекистоннинг асоси бўлиб хизмат қилиши таббий, албатта.

Ислом сиёсий илмининг асосчиси сифатида эътироф этилган ва инсоният сиёсий фани хазинасига қўшган ҳиссаси эвазига “Муаллим ас-соний” номини олган Абу Наср Форобий сиёсий қарашлари негизини “инсон-давлат-маънавият” уйғун учлиги ташкил этади, унинг изланишлари сиёсий воқеликда маънавиятнинг ролини изоҳлашга бағишланади. Маълумки, Абу Наср Форобийнинг “шаҳарлар таснифи” таълимотида маънавиятнинг тадрижияти тасвири берилган ҳамда маънавият муайян ҳаёт тарзини шакллантириши ҳақида хулоса чиқарилган. Аллома турли маънавиятларнинг қарор топишини турли “шаҳар” аҳолиси турмуши сифатида тасвирлаш усулини қўллаган. Аммо Форобий бир қарашда идеал саналмиш “фозил шаҳар”, яъни етук маънавиятнинг емирилиши ёки таназзули тадрижияти ҳам юзага келиши мумкинлиги ҳақида хулоса чиқаради.

Айни шу жиҳатдан Форобийнинг илмий мероси биз учун муҳим. Маънавиятнинг икки асосий сифати бор: ё ўзингники бўлади, ёки бировники. Бировнинг ўз маънавиятини тиқиштириб, сенинг маънавиятингга таҳдид солиши фақат битта мақсадни – сенинг маънавиятингни йўққа чиқаришни кўзлайди. Мутафаккир ҳар қандай жамият учун маънавият борасида иккита вазифа устувор бўлишини: биринчидан, ўз маънавиятини мудом такомиллаштириш, иккинчидан, уни ўзга маънавият тажовузидан асрай билишни таъкидлайди.

Аллома комил инсоннинг фазилатли ишлари илмга асосланади, дейди. Аммо инсон ўз илмини амалий жиҳатдан тадбиқ этиш воситаларига эга бўла олмаса, унда бу ҳол комиллик ҳисобланмайди. “Инсоннинг комиллиги унинг бажарган амалий ишларида ифодаланади. Масалан, котибнинг камолоти ёзиш санъатини ўзлаштирганлигидагина эмас, балки ўз касбига доир вазифаларни моҳирона бажаришидадир. Худди шунингдек, шифокорнинг камолоти ҳам унинг тиббиёт санъатига доир билимга эга бўлишида эмас, балки хасталикни даволашнинг амалий воситаларини мукаммал билишидан иборатдир. Бу ҳол ҳар қандай бошқа санъат соҳибларига ҳам тааллуқлидир[1].

Форобий ижодида фаннинг табиати ва вазифасини ўрганиш муаммоси катта ўрин эгаллайди. У билимга улкан аҳамият беради. Маданий кишини, умуман тараққий топган жамиятни Форобий илм ва маорифсиз тасаввур қилолмайди. Унинг фикрича, билимларни эгаллаш идеал жамият мавжудлигининг асосий шартидир. Олимнинг фикрича, фанлар ва умуман билимлар борликдан келиб чиқиб, борлиқни узок вақт ўрганиш асосида тўпланиб боради. Турли илмлар бир-бирини инкор қилмайди, балки ўзаро бир-бири билан боғлиқ ҳолда ривожланади. Улар дунёни идрок қилишга ва инсонларнинг бахт-саодатга эришишига қаратилгандир. Мутафаккирнинг тасдиқлашича, ҳақиқатни билиш ва эътиқодли билим, шубҳасиз, гўзалдир. Форобий билимлар инсонни хушахлоқ, саховатли ва ақл-идрокли қилади, билимларсиз инсон ўзи кўзлаб яшаётган мақсадга эриша олмайди, дейди.

Унингча, “муносиб инсон” бўлиш учун кишида икки имконият, яъни таълим ва тарбия олиш имконияти бор. Таълим олиш орқали назарий камолотга эришилади, тарбия эса кишилар билан мулоқотда инсоний кадр-қимматни ва амалий фаолиятни яратишга олиб борадиган йўлдир. Ўз даврида маънавий ва маърифат масалалари тўғрисида бетакрор фикрлар билдирган алломалардан бири Абу Райҳон Берунийдир. У илм-маърифатга, унинг жамиятни камол топтиришда ижобий таъсир кучига чуқур ишонч билан қараган. Шунинг учун илм олиш, илм тарқатиш ҳукмдорларнинг муҳим вазифаларидан бири эканлигини қайд этиб ёзади: “Илм соҳалари кўп, улар янада кўпаймоқда. Жамиятнинг юксалиши илм билан боғлиқ эканлигини тушунган одамларнинг интилишлари илм-маърифат сари бормоқда. Илм-фанларга, уларнинг соҳибларига бўлган иззат-ҳурмат ва ишончнинг ортиб бориши фикримизнинг далилидир. Бу авваламбор давлатни бошқарувчиларнинг бурчи, чунки инсонлар қалбларини тирикчилик ташвишларидан, кундалик турмуш ғам-ғуссасидан халос этиш ва уларнинг руҳларини озод қилиб, илм-маърифат билан рағбатлантириш ҳукмдорларнинг вазифасидир. Зеро, инсонлар қалби маънавийга, илмга мойилдир”[2].

Бу фикрдан кўриниб турибдики, Беруний илм-фаннинг аҳамиятини, унинг жамиятнинг фаровонлигини таъминлашда муҳим маънавий восита эканлигини мана шундай идеал шаклда тушунган. Абу Райҳон Берунийнинг таъкидлашича, билишнинг асоси, бизнинг дунё ҳақидаги билимларимиз манбаи бўлмиш сезги аъзолари орқали олинган билимлардир. Аллома илмий билимлар ҳақида гапирар экан, бу – ақл-идрок туфайли эришилган ютукдир, дейди. Шу боис Беруний бу соҳада тажрибанинг аҳамиятини алоҳида эътироф этади. Буюк мутафаккирнинг жамият ҳаётида олимлар ва уларнинг илмий фаолияти хусусидаги қимматли фикрлари ҳам эътиборга моликдир. Олимлар яратадиган илмий асарлар, Берунийнинг фикрича, фақат назарий-амалий аҳамиятгагина эмас, балки маънавий аҳамиятга ҳам эгадир. “Бордию фан бўлмаганида эди, -

унинг қайд қилишича, - идрок этилаётган нарса ёвузлик, кечилаётган нарса эса яхшилик бўлиб чиқишига ишонч бўлмаган бўлур эди”[3].

Ана шунинг учун ҳам файласуф олимларни жамиятдаги улкан вазибаларга муносиб бўлишга, носамимийлик ва ғаразгўйликка йўл қўймасликка даъват этади, чунки бу нуқсонлар фанни инкор этишга ва фан ихлосмандларига нафрат билан қарашга олиб келиши мумкин. Берунийнинг фикрича, ҳар бир олим ҳушёр бўлиши, ўз хатоларини синчиклаб топиб олиши, ўзини қайта-қайта текшириши, ғайрат-шижоатини ошириб бориши ҳамда меҳнатдан зерикмаслиги шартдир. Беруний бошқа Шарқ алломалари каби илм-фан ҳақида қуйидаги чуқур фалсафий хулосага келади, яъни илм-фансиз инсон борлиги шубҳали бўлиб қолади. Илм ўз зоти билан матлубдир, ҳақиқатан ҳам у барча нарсдан лаззатли. Илмдан бошқа қандай нарсада манфаат зоҳирроқ ва қай бирида фойда кўпроқ бўлади, фақат илм билангина ҳам дин, ҳам дунё учун хайрли ишларни қилиш ва уларга зарар келтиришдан сақланиш мумкин. Агар илм бўлмаганида биз жалб қилаётган нарса яхшилик эмаслигига ишонч бўлмас эди.

Юқоридаги фикр мулоҳазалардан келиб чиқиб хулосалайдиган бўлсак, нафақат Фаробий, Беруний балки, барча аждодларимизнинг маънавият ва маърифат ҳақидаги қарашлари, уларнинг инсонни маънавий комилликка етишишида муҳим омил эканлиги тўғрисидаги бетакрор фикрлари мамлакатимиз илмий салоҳиятини оширишда, ёшларни маънавий-маърифий дунёқарашини бойитиб, баркамаол инсон қилиб вояга етказишда назарий асос бўлиши шубҳасиз.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Абу Наср Фаробий. Фозил одамлар шахри. Т.: Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1993.
2. Абу Райҳон Беруний. Ҳиндистон. II том. – Т.: Фан, 1965. –Б. 161.
3. Абу Райҳон Беруний. Геодезия. Избр. соч., Т.3. – Т.:Фан, 1967. – Б. 81

4. Ҳабибуллаев М.О. Ёшлар ижтимоий-маънавий муҳитининг шаклланишида оила институтининг тугган ўрни //Таълим ва Ривожланиш Таҳлили онлайн илмий журнали. – 2022. – Т. 2. – №. 1. – С. 84-87.

